

"לעושה לבטח יהיה סוף וללילה יהיה יום":¹

משאלות לב ספרותיות של סופרים מצרים בנוגע לנפילת המשטר בארצם

הקדומה כאשר הוא דואג להנציח את שלטונו, אפילו באמצעות זיוף הבחירות. משום כך אין לראות בזיוף הבחירות מעשה בלתי מוסרי. במציאות שבה רוב העם מרכיז ראשו בפני המשטר, הרי שעד לנפילת מובארכ בידי ההמונים, נראה היה שמתנגדי משטר במצרים מאז מהפכת הקצינים בשנת 1952 יכולים רק לייחל לנפילת המשטר.

מאמר זה מציג משאלות לב של חמישה סופרים מצרים כפי שבאו לידי ביטוי ברומנים פרי עטם, בנוגע להזדהות המשטרים שהיו קיימים בזמן חיבור הרומנים, מגמאל עבד אל-נאצר, דרך אגור אל-סאדאת ועד חוסני מובארכ. הסופרים הם נגיב מחפוט² (1911-2006), פתחי ע'אנם (1924-1999), חסן תנפיק (1943-), גמאל אל-ע'יטאני (1945-) ומחמד סלמאני (1945-).

יבחן כאן כיצד הסופרים מביעים את משאלות הלב בנוגע להפלת המשטר. האם מדובר בתקווה כללית להיעלמותו של המשטר העריץ, תקווה שיוס יבוא וההמונים יתאחדו כדי להפיל את המשטר או שהסופרים מנסים לשרטט מציאות חלופית שבה מתקיים מהלך של התקוממות כללית נגד המשטר. שאלה נוספת שעולה היא האם לדעתם יש צורך בהפעלת אלימות לצורך חילופי שלטון, או שדי במרי אזרחי כדי לשכנע את בעלי השררה לזוותר על כיסאותיהם למען העם והארץ. ובכלל, האם הם אופטימיים או פסימיים לגבי הגשמת משאלות הלב. זאת, בנוסף לאמצעים שבהם משתמשים הסופרים כדי להביע את משאלות לבם, כלומר, האם הם פונים אל הכתיבה האלגורית או אל הכתיבה הריאליסטית. דברים אלה יעסקו רק בקולות המופיעים בספרות, אך ייתכן שייפתח פתח להשוואת קולות אלה עם הקולות שנשמעו במציאות מפי המפגינים עצמם או פובליציסטים.

תקווה לשינוי המציאות

מחפוט³, תופיק וע'אנם מתארים מציאות שבה בעלי השררה שולטים ללא מצרים ובהווה אין כל אפשרות להביסם. כל שנתור לאנשים הנתונים למרותם הוא לקוות שיוס יבוא והמשטר העריץ ייפול. מחפוט⁴, בכני שכותנתו (אג'לאד ח'אח'אנא, 1959)⁵, מביע תקווה כללית לנפילת העריצות, ומסמן את היעדר הפחד מפני המוות כצעד הראשון בדרך לקריאת תיגר עליה. אצל תופיק וע'אנם ניתן למצוא המשך לקו שמתווה מחפוט⁶, שכן בערפה קם מקברו (ערפה ינה' מן קברו, 2011) של תופיק ובהסיפור של 'תו' (חכאית תו, 1974)⁷ מאת ע'אנם מופיעה קריאה לאנשים להתקבץ כדי להפיל את השלטון, וזאת תוך כדי התגברות על הפחד.

נגיב מחפוט⁸, ברומן האלגורי הגדול שלו, בני שכותנתו, מבקר את העריצות ששררה בתקופת עבד אל-נאצר⁹. רומן זה מציג באופן אלגורי את תולדות האנושות לפי שלוש הדתות המונותאיסטיות מאדם הראשון ועד לעת החדשה, ועוסק גם בחיפוש אחר צדק חברתי ובסוגיה של מרע מול דת. כל זאת בשילוב עם ביקורת מרומזת על הדיכוי שהפעיל משטר הקצינים החופשיים תחת עבד אל-נאצר, שאותו מייצגים באופן אלגורי הפתואת (הבריונים השכונתיים, רבים של פתוה). מילסון מגדיר את הרומן כ"מיתולוגיה מחפוט'ית", ורואה בו שלוש רמות של משמעות: הנראטיב שעל פני השטח, שהנו מסווה דק בלבד להצגתן של בעיות פילוסופיות, היסטוריות ודתיות, שבתורן משרתות כמסווה לביקורת על המצב הפוליטי בהווה (Milson 1999: 125, 136).

אירועי הרומן מתרחשים בשכונה בקהיה, טרום העת החדשה. השכונה, שממנה צמחה מצרים לפי הסיפור, נקראת "שכונת אל-ג'בלאני", על שם מייסדה, אשר מייצג את האל (שמו נגזר מן הפועל גבל, שהוראתו "לברוא"). הרומן נחלק לחמישה חלקים ולמאה וארבע-עשר פרקים, אלוהיה לחמישה חומשי תורה ולמאה וארבע-עשרה הסודות (הפרקים, רבים של סודה) בקוראן. חמשת החלקים נקראים על שם דמויות המפתח

ההפכת ה-25 בינואר 2011 נגד נשיא מצרים חסני מבראך העלתה למרכז הבמה את ההמונים, שעד אז היו פאסיביים ברובם המכריע נוכח דיכוי זכויות הפרט, היעדר הדמוקרטיה המצב הכלכלי המידרדר. יציאתם של ההמונים לרחובות היתה מפתיעה במיוחד נוכח ההתייחסות למצרים הן בחומרים חוץ ספרותיים והן בחומרים ספרותיים כאל אנשים שפחדים להתעמת עם השלטון. הסופר ע'לאא' אל-אסאני (1957-), למשל, ניתח את הסיבות שבעטיין המצרים פחדים מעימות עם השלטון. במאמר פרי עטו הוא מביא את נקודת מבטו של האינטלקטואל הבוחן את התנהגות האדם הרגיל אל מול המשטר ונציגיו, ואילו ברומן המפורסם ביותר שלו, בניין יעקוביאן (עמאר'ת יעקוביאן, 2002) הוא מביא את נקודת מבטו של השלטון לגבי סוגיה זו, כפי שהוא, הסופר, רואה נקודת מבט זו. במאמר משנת 1998, הנושא את הכותרת "מדוע המצרים אינם מתקוממים?" (למאד'א לא ית'וד אל-מצריין), גורס אל-אסאני כי העוול, השחיתות והעריצות השוררים במצרים יש בהם כדי להצית עשר מהפכות בכל ארץ אחרת, אך המצרים מרכינים את ראשיהם בפני בעלי הסמכות. הם נוהגים כך גם מתוך פחד, אך בעיקר משום שהם טרודים במרוץ אחר הפרנסה. אל-אסאני ממשיך וכותב כי מה שמונע מן המצרים למחות הוא הניסיון הכואב שרכשו בנוגע לדיכוי וייאושם המחולט מכל סיכוי לרפורמה. המצרי אריש בנוגע לזהות השליט היות שמעולם לא הותר לו לבחור את שליטיו (אל-אסאני 2010: 10).

ברומן בניין יעקוביאן מעלה אל-אסאני סיבה נוספת לקבלת הדין של הציבור, וזאת מפי דמותו של האיש הכל יכול במפלגת השלטון, כמאל אל-פולי. כך מסביר אל-פולי למועמד לפרלמנט את ההיגיון העומד מאחורי זיוף הבחירות במצרים:

האנשים התמימים מניחים שאנחנו מזייפים את הבחירות. לא ולא! כל העניין הוא שאנחנו למדנו את נפש העם המצרי היטב. אללה ברא את המצרים תחת צילה של ממשלה, ושום מצרי אינו יכול להמרית את פיה של ממשלתו. יש עמים שהטבע שלהם הוא לעשות מהפכות ולהתמרד, אך המצרי כל חייו מרכיז ראשו כדי להתפרנס. הדברים האלה כתובים בהיסטוריה. העם המצרי הוא העם שהכי קל לשלוט בו בעולם. ברגע שאתה מקבל לידיך את השלטון, המצרים נכנעים לך ומשפילים עצמם בפניך, ואתה יכול לעשות בהם כרצונך. כל מפלגה במצרים, כאשר היא מקיימת בחירות כשהיא בשלטון, חייבת לזכות בהן מאחר שהמצרי חייב לתמוך בממשלה. ככה אללה ברא אותו (אל-אסאני 2005: 120).

הדברים ששם אל-אסאני כפי אל-פולי דומים לדברים שכתב הוא עצמו, אך נוספת עליהם הגישה השחצנית של אנשי השלטון שבטוחים כי לנצח יישארו על כיסאותיהם. מדבריו של אל-פולי עולה כי המצרים מצייתים לשלטונות מתוך גזרה קדומה, והמשטר בסך הכל פועל לקיים את הגזרה

¹ ד"ר יונה (יוני) שפר, חוקר ספרות ערבית מודרנית מן האוניברסיטה העברית בירושלים

בכל חלק: אדהם (בן דמותו המחפוט'י של אדם הראשון, ועל כך מעידה גם האליטרציה בין שני השמות); גבל (המקביל למוש, אשר קיבל את התורה בגבל אלטור - הר סיני); רפאעה (ישו אשר עלה - ארתפּע, או רפּע - השמימה); קאסם (מחמד, שכונה גם "אבו אלקאסם", על שם בנו); ערפּה (איש המדע המודרני: השם נגזר מן השורש ערף, המציין ידיעה).

חלקו הראשון של הרומן מתאר כיצד גירש אל-גבלאוי את אדהם, בנו המועדף, מן הבית לאחר שניסה להתנגב לחדר הסודי של האב ולקרוא את עשרת התנאים של ההקדש שהחזיק בבעלותו (ההקדש היה מקור רוחויו של אל-גבלאוי, ובזכותו התפרנסו גם תושבי הסביבה). שלושת החלקים הבאים מקבילים לסיפורי מאבקהם של משה, ישו ומחמד בעריצות, הם סובבים סביב השתלטותם של מנהלי ההקדש והפתגאות בתקופותיהם, על כספי הציבור ומשטר הדיכוי שהנהיגו נגד כל מי שניסה לצאת נגדם.

החלק החמישי הוא יוצא דופן, הן מבחינת היעדר הזיקה בינו לבין כתבי הקודש והן מבחינת התקוות שמעורר גיבורו, ערפּה. גבל, רפאעה, קאסם וערפּה חולקים מטרה זהה: להשליט צדק בשכונה ולמגר את העול ברמותם של מנהלי ההקדש והפתגאות, איש איש בדורו. אולם, בעוד שלושת הראשונים פועלים בשם אל-גבלאוי/אלהים ובשליחותו, פועל ערפּה בשם המדע. שאיפתו היא להנחיל את המדע לכל תושבי השכונה, כי לדעתו המדע בפרט והידע בכלל הם הבסיס לחברה אידיאלית.

כמו כן, עד לתקופתו של ערפּה, אנשי השכונה, ובפרט המשוררים בתי הקפה (המסמלים את האינטלקטואלים בני זמננו), חחרים אל העבר בשיריהם וצובעים אותו בצבעים נוסטלגיים. הם מעלים על נס את דמויות המופת של העבר כמפלט מן ההווה, שבו שוררת עריצות, אל העבר המושלם. אך בזכות ערפּה האנשים חודלים לערוג אל העבר ותחת זאת מפתחים תקוות לגבי העתיד. המעניין הוא שדווקא לאחר שנכשל ערפּה במאמציו ליצור בשכונה חברה אידיאלית ואף מאבד את חייו בגלל מאמצים אלה, נושאים אנשי השכונה עיניהם אל העתיד במקום אל העבר.

ערפּה הוא הדמות הטרגית ברומן. בעוד רפאעה (ישו) מת על מזבח עקרונותיו וחבריו מיגרו את העריצות, ולו לזמן מה, הרי שערפּה לא זו בלבד שלא הצליח להביס את העריצות, הוא אף חיזק אותה ולאחר מותו לא קם איש להמשיך את פועלו.

כאשר מגיע ערפּה לשכונה, תרשביה נתונים תחת עריצות ודראשית של הבריון השכונתי ומנהל ההקדש. תחת שלטונם, התושבים חיים בעוני וכרעים תחת נטל המסים. עונשים קשים מוטלים על כל פליטת פה, משגה ואפילו על הבעות פנים האומרות מחשבה.

ערפּה נודע בשכונה כמכשף בזכות השיקויים והתרופות שהוא חוקר לתושבים.⁵ הוא דוגל באי-אלימות, ורואה את ייעודו בהבאת תועלת לבני האדם, אך עריצותם של הפתגאות והתבטלותם של אנשי השכונה בפניהם מובילות אותו למסקנה שנחוצה הפעלת כוח למיגור השלטון העריץ. לדידו, כניעה לעריצות היא פשע בלתי נסלח ולכן הוא מפתח אמצעי לחימה שלעומתו הנבוסים של הבריונים הם כאין וכאפס - בקבוקי נפץ (מחפוט' 1991: 448-449, 456-458, 461-463, 468-469, 476). במידה מסוימת הוא מחשיב עצמו לממשיך דרכם של גבל, רפאעה וקאסם, אך רוצה לעלות עליהם ולהביא למצב שבו ישורר צדק בריקיימא, זאת בעזרת המדע ("כישוף", בלשוננו). מאחור יותר, ערפּה מקווה שבזכות נשקו, תעזותו וחשיבתו המקורית הוא יהיה לא רק ממשיך לדרכם של שלושת קודמיו, כי אם מחליף ראוי לאל-גבלאוי עצמו. ערפּה מתכנן לתפוס את מקומו של האב הקדמון מתוך אמונה שה"כישוף" שקול ליכולותיו של האל ומהווה מפתח לחיים טובים יותר של כל קיבוץ אנשושי (שם: 463, 483, 495-500, 502-503).⁶

ערפּה פועל מתוך מניעים נאצלים ולמען אנשי השכונה, אבל פעולותיו

מובילות לתוצאות הפוכות מכפי שתכנן, ויוצא שהוא תורם דווקא לביטוסה של העריצות. באופן פרדוקסלי, תקוותו של ערפּה לחסל את מוסד הפתגה בעזרת היתרון הטכנולוגי שמקנה הנשק החדשני שפיתח מתגשמת, אך לא הוא המגשים כי אם מנהל ההקדש, קרדי. במאמציו למצוא מזור לתחלואי השכונה ולהכריע את הפתגאות, ערפּה גורם בעקיפין למות אל-גבלאוי ונופל ברשתו של קרדי, אשר כופה עליו לשמש כלי שרת בידי ומחסל את הפתגאות בעזרת בקבוקי הנפץ שלו. כך קרדי הופך לשליט יחיד בשכונה (שם: 489-524).

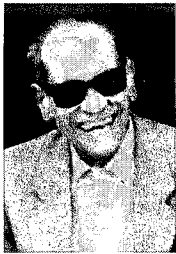
כאשר ערפּה מחליט לברוח מן השכונה כדי לשוב אליה בכוחות מחודשים ולהגשים את מטרתו, אנשיו של קרדי לוכדים אותו ואת אשתו וקוברים אותם חיים במדבר. לפני שנתפס, משליך ערפּה מידו מחברת סודית שבה תיעד את רי ה"כישוף" מעבר להישג ידם של הרודפים. אחיו, חנש, מצליח להימלט ויוצא לחפש אחר המחברת (שם: 524, 536-547).

אחריתו של ערפּה אמנם טרגית, ועם זאת ניתן למצוא בה שבבי אופטימיות, שכן האידיאלים שלו מנצחים ומעוררים תקווה לניצחון הצדק על העול. זמן מה לאחר מותו, אנשי השכונה מנגים אותו מן האחריות למות האב הקדמון ומרוממים אותו אל מעל דרגתם של שליחי אל-גבלאוי עם האמונה החדשה בערפּה, נושעים התושבים את האמונה הישנה באל-גבלאוי. ערפּה תופס את מקומו כמושא התקוות לתשועת השכונה, שכן לידים של האנשים ה"כישוף" מעשי יותר לתועלת השכונה מאשר קיומו של אל-גבלאוי. התושבים מגלים משאב חדש: התקווה שחנש יצליח להפעיל את נשקו של ערפּה נגד מנהל ההקדש (במשך הזמן, נפרצות בשכונה שמרעות לפיהן חנש מצא את מחברתו של ערפּה הוא עתיד לשוב לשכונה ולנקום בקרדי בדרך להגשמת רעיונותיו של ערפּה). קרדי ואנשיו נתקפים פאניקה ומטילים משטר טרוח, אך תושבי השכונה ממשיכים לאחוז בתקווה (שם: 547-548, 551-552).

כל אימת שאנשיו של קרדי פוגעים בהם, הם אומרים: "לעוּשק לבטח יהיה סוף וללילה יהיה יום. אנו עוד נחזה בשכונתנו בנפילת העריצות ובזריחת האור הפלאים" (שם: 552).⁷ מילים אלה, אשר חותמות את בני שכונתנו, נראות כמשאלת לב של מחפוט' על רקע משטר הדיכוי של עבד אל-נאצר בזמן חיבור הרומן: משאלה שמביעה תקווה לתבוסת העריצות ולהפיכת המדע לגורם מרכזי בחיי האנשים במקום הדת, בתור מפתח לקדמה ולחירות. הדרך להגשמת משאלה זו ניתנת במחשבותיו של ערפּה טרם מותו, ואפשר לראותו כמעין צוואה כללית עבור כל מי שחורש מעימות עם בעלי סמכות. אפילו על סף המוות, הוא לא מאבד את התקווה לקום לתחייה, אז יצעק אל כל אדם בשכונה:

אל תפחד, הפחד אינו עוצר בעד המוות, אלא עוצר בעד החיים. אתם, בני שכונתנו, אינכם חיים לעולם לא יתאפשר לכם לחיות כל עוד אתם מפחדים מן המוות (שם: 546).

גם צוואתו זו של ערפּה נראית כתקווה, וזאת לפי הזיקה שיוצר הפסיכולוג הלכנוני מצטפא חג'אוי בין התגברות

נבי מחפוט'

פתחי ע'אגנפ

חסן תפּיח

מג'אל אל-ע'יטאני

מג'יד סלמאני

על הפחד מפני המוות לבין פעולה אקטיבית קיבוצית נגד בעלי סמכות, אקטיביזם שערפה היה רוצה לראותו מצד אנשי השכונה. לפי חג'אזי, כאשר אדם קורא תיגר על המוות וחדל לחשוש מפניו, הוא חדל לחשוש מפני בעלי הסמכות. בנוסף, ההתגברות על פחד המוות, יחד עם השימוש באלימות נגד בעלי הסמכות או העריצות, יוצרים סולידריות בקרב בני העם המדוכא, אשר הופכים מפאסיביים גמורים לאקטיביים. זאת, מאחר שההתגברות על פחד המוות משפרת גם את הדימוי העצמי של האדם ומעניקה לו כוח להתעמת. ככלל, ניצחון על המוות הוא ניצחון על כלל התסביכים הנפשיים, על הפחד, על הייאוש ועל הדאגה מפני ההווה והעתיד (חג'אזי 2005: 55).

"חופש לפני כיכר הלחם", גליון 'עתק' 77, פברואר 2011

ערפה אצל מחפוט' אמנם מת, אך המשורר חסן תופיק מקים אותו לתחייה ברומן הראשון פרי עטו, ערפה קם מקברו (ערפה 'נהצ' מן קברו, 2011). לפי חוקר הספרות הפלסטיני אחמד אבו מטר, רומן זה ניבא את האירועים שהובילו לנפילת משטרו של הנשיא מובארק (אבו מטר ל"ת), היות שהוא מכיל קריאה להתקומם נגד העריצות. תופיק משתמש בפלטפורמה שיצר מחפוט' ומרחיב אותה הן כדי למתוח ביקורת חברתית ופוליטית על המצב במצרים בתקופת כהונתו של מובארק, והן כדי לבקר את המצב במדינות ערביות אחרות: היעדר חירויות אישיות, עליית הקיצוניות הדתית (לעתים עד כדי נכונות לבצע פיגועי

התאבדות), התרפסות בפני ישראל ופיגור ביחס למדינות המערב. פרט לשכונת אל-גבלאוי, נזכרות ברומן שכונות אחרות שמהוות מטאפורות למדינות כגון לבנון, עיראק ואף ישראל.

ערפה של תופיק מצליח לצאת מן הבור שחפרו לו הפתאות ומגלה שמנהל ההקדש הפך להיות שליט כל יכול בשכונה ואף קבע שנכוד יירש אותו לאחר מותו; מהלך שנראה כאלוזיה למובארק אשר הכשיר את הקרקע לכך שבנו גמאל יהיה נשיא לאחרי (תופיק ל"ת: 27). ערפה חוזר לשכונה שבה הקשרים החברתיים התרופפו עד כדי כך שהתקשורת בין תושביה מתבצעת דרך קללות, גידופים ומכות, אימה שוררת ברחובות משום שהמשטרה אינה מתפקדת, והשלטון - בדמותו של קרדי - אוטם לבו בפני מצוקות האנשים.

קרדי, לאחר שסילק את ערפה מדרכו, נהנה מעוצמה חסרת תקדים בשכונה, לפחות כלפי חוץ. אולם, מתוך מחשבותיו מתגלה אדם שחושש לחייו. בניגוד למספר אצל מחפוט', אשר אינו מגלה מהן תחושותיו של קרדי בעקבות רצח ערפה, אחד המספרים אצל תופיק מוסר כי חייו של קרדי הפכו לגיהנום לאחר שהגיעה לאחוזו השמועה כי ערפה יצא מקברו.⁹ מתוך מחשבותיו של קרדי עולה כי למרות עוצמתו הוא אומלל, בודד, מפחד ומודע לכך שכל יום עלול מישוהו לרצוח אותו. באופן אירוני, קרדי אכן נרצח בדיוק כאשר הוא מתכונן לצאת בתהלוכה שנועדה להציג את עוצמתו. בעקבות הרצח, ממגים הפתאות את כמאל, נכודו של קרדי, למנהל ההקדש (תופיק ל"ת: 58, 88, 197, 200). ההתנקשות בקרדי אינה מעוררת תקווה לעתיד טוב יותר בשכונה. להפך, תושבי השכונה פסימיים, ביודעם כי נוהג שבעולם הוא שבמקום עריץ שמת עולה עריץ חדש. לפסימיות זו יש אחיזה במציאות, היות שכמאל שואף להוכיח לעוזריו כי לא יהיה בובה ביריהם, אדרבה, הוא יהפוך למנהל ההקדש החזק בהיסטוריה בזכות בקבוקי הנפץ של ערפה.

מחשבותיו מציגות אותו כמקיאורליסט (כמו סבו לפניו): כדי להשתלט על השכונה הוא מתכנן להסית את תושביה אלה באלה, ואף לכרות ברית עם אנשי רובע גבל (הנטוש ברובו). הללו אמנם מעטים, אך מחוץ לשכונה יש להם משענת רבת עוצמה. ייתכן שבדברים אלה יש ביקורת מצד תופיק על מה שנראה בעיניו כהזדקקות של מנהיגי מצרים לישראל בתור גשר אל המערב (ביקורת ברוח דומה מביע גם אלעיטאני בדובעי אלעיטאני; ועל כך ראה להלן) (שם: 201, 205-206).

לקראת סוף הרומן, גוברת התסיסה בשכונה, בעלי השררה העושים בה כבשלהם ואין עוצר בידם (שם: 202-203). אולם דווקא כמה שאמור להיות רגע השיא של הרומן, כאשר נודע בשכונה שערפה חי והדבר מפיח התלהבות בקרב צעירים רבים ומעורר תקוות לעתיד, נעלם ערפה ואין לדעת מה עלה בגורלו: האם בעלי הסמכות בשכונה לכדו אותו ורצחו אותו? האם כנופיה ברובע גבל חטפה אותו כדי לנצל לצורכיהם את הידע שצבר?¹⁰ האם הוא מתחבא כדי להופיע שוב בתור המושיע? אחד המספרים ברומן, המכונה "המשוגע" (ככל הנראה בן דמותו של תופיק, ועל כך ראה הערה 9 לעיל), מקווה שערפה עושה דרכו להצטרף אל תנועת המחותרת, השוכנת במדבר שמחוץ לשכונה. או אז, יתחיל שלב נוסף וערפה אולי יגבר על מנהל ההקדש החדש ובהמשך יפעל לטיהור השכונה מחולייה, כגון קיצוניות דתית ושחיתות (שם: 202-203, 215-217).

במהלך הרהוריו על אודות גודלו של ערפה, שומע "המשוגע" את המספר מכני שכונתנו אומר את שורות הסיום של הרומן של מחפוט'. גם הוא מייחל לכך שהעריצות תחלוף, שאנשי השכונה יקומו על בעלי הסמכות האחראים למצב שבו שכונת אנבלאוי - ערש האנושות - מפגרת אחר שאר העולם. הרומן מסתיים כאשר המספר אינו מסוגל לעצור עוד בעצמו נוכח החורבן שפשה בשכונה, והוא צועק קטע משיר של צ'לאח עבד אל-צ'פפור (1931-1981), כדי שתושבי השכונה ישמעו אותו:

הוי תושבי השכונה

הוי תושבי השכונה

אלה הם דברי:

התפרצו או מותו

אימה גדולה מזו עוד תבוא

לא תינצלו אם תבקשו מקלט מפניה בפסגות הר השתיקה

או במעמקי היערות

לא תינצלו אם תתחבאו בחדריכם...

או תחת כריותיכם, או בתוך הכיורים בבתי המרחץ

לא תינצלו אם תחבשו מסכות של קופים

לא תינצלו אם תיטמעו או תתעררו...

עד אשר תתהווה מגופיכם הרועדים

עִרְמַת פסולת

או התפרצו או מותו

התפרצו או מותו... (שם: 220-218).¹¹

הדובר השירי אצל עבד אל-צ'בור אומר את הדברים הללו בסיטואציה דומה, כאשר אין יכול עוד לעצור בעצמו נוכח העריצות והעוול במצרים שלפני מהפכת 1952, והמוצא היחיד מבחינתו הוא לצעוק לאנשים להתעורר מרובם ולהפסיק לטמון את הראש בחול.

הקטע לקוח מתוך קבוצת שירים, שהמסר העולה ממנה הוא שאם לא עושים דבר מלבד ההמתנה לישועה מבחוץ, או כזאת שתבוא בדרך נס, היא עלולה להגיע מאוחר מדי. בדברים אלה מובעת ביקורת על בני הדור בזמן שקדם למהפכה - דוד של אנשים שמצפים למישוהו וזולתם שיושיע אותם, דוד של אנשים מובסים, שהם למעשה מתים חיים (שם: 808).

מחור"ל ולהשקעות זרות, בין היתר באמצעות הפרטה, אך בפועל היא יצרה אינפלציה גבוהה, הביאה לעלייה ניכרת באבטלה, עורדה מעשי שחיתות והעמיקה את פערי המעמדות. בנוסף, תורמים ומשקיעים ניצלו את המצוקה הכלכלית של מצרים כדי להכתיב שינויים במדיניות בתמורה להמשך הסיוע. באופן זה, כוחות גלובליים - מדינות ומשקיעים פרטיים - קיבלו דריסת רגל בתהליכים פוליטיים בתוך מצרים.¹³ הסכם השלום עם ישראל העלה את חמתם של רוב האינטלקטואלים במצרים, ובהם אל-ע'יטאני, מאחר שנתפס בעיניהם כהסכם משפיל עם האויב המושבע.¹⁴

בחלקו הראשון של הרומן, הציר שסביבו נעים האירועים הוא אדם שמכונה "הארוך" (אל-אסתאר). זהו עורכו הראשי של העיתון החשוב והמשפיע ביותר בארץ המכונה אל-ח'טט (מילולית: "הרביעים") - שגם מהווה את מרכז הכוח והשררה - ודמות שמזכירה בקווים כלליים את

איור: רנני סומק, נגיב מחפוט'

ה"אח הגדול" ברומן 1984 מאת ג'ורג' אורוול מבחינת נוכחות בכל מקום וידיעת כל "הארוך" מתווה תוכנית להרס הארץ, ולאחר שהוא נעלם באורח מסתורי בעקבות תבוסה קשה במלחמת בזק, מוציאים אותה לפועל שלושת יורשיו המושחתים. השלושה משמידים את הצמחייה, הופכים מוסדות תרבות לחניונים, מוציאים את ההשכלה אל מחוץ לחוק, משתמשים בילדים ומבוגרים כסחורות לייצוא וכעכברי מעבדה, מבצעים רצח המוני בקרב יושבי דרום הארץ, מגלים את תושבי הארץ ומאזרחים זרים במקומם, ועורכים הסכם שלום משפיל עם האויבים המושבעים מצפון.

אמנם, התקופה ברומן אינה מוגדרת, אך על פי סימנים שונים שמפזר אל-ע'יטאני ניכר שהח'טט הוא מטאפורה למצרים שלאחר מהפכת 1952, כשהעיתון מסמל את השלטון הצנטרליסטי ואת הגבלת החופש בתקופה ההיא, ו"הארוך" הוא מטאפורה לעבד אל-נאצר. בין הסימנים ניתן למנות את הסבר הגדול (המייצג את סכר אסואן), תבוסה במלחמת בזק שבקבותיה נעלם "הארוך" (מקבילה למלחמת 1967, שבקבותיה החלה דעיכתו של עבד אל-נאצר), והגעה להסכם שלום עם האויבים המושבעים. שלושת היורשים מסמלים שלבים שונים בשלטונו של אל-סאדאת במה שנוגע להפיכת מוסדות תרבות לחניונים, לקפיטליזם דורסני וכמובן לשלום עם ישראל.¹⁵ בעקבות צעדיהם של יורשי "הארוך", מתפתחת הגירה המונית אל אזור שמכונה "המקומות הבלתי מיושבים" (אל-ח'לאן), כך הוא מכונה מאחר שאין מתקיימים בו התנאים הדרושים לקיום אנושי). במקום זה צומחת קהילה אלטרנטיבית שנלחמת בשלטונות. המספר ברובעי אל-ע'יטאני יוצר הקבלה בין תנועת הגירה זו לבין ההג'רה ("הגירה") של הנביא מחמד מִמְּכָה לְמִדִּינָה, אשר סימנה את ראשית האסלאם (אל-ע'יטאני 1991: 351). הן ההג'רה והן ההגירה אל המקומות הבלתי מיושבים נועדו להגן על הנפשות ולהקים גרעין לקהילה חדשה. ואכן, במקומות הבלתי מיושבים קמה מסגרת חלופית למדינה, מסגרת שנועדה לשקם את שהרסו יורשי "הארוך". זוהי קהילה אידיאלית, ללא פערי מעמדות, שבה הופכים מי שנמנו עם המעמד הנמוך למנהיגים.¹⁶

סיפור ההתיישבות במקומות הבלתי מיושבים ומלחמת "בני אור" ב"בני

לכאורה, ניתן היה לצפות שהחזרתו של ערפה לחיים תאפשר לתופיק לפתח את דמותו ואולי אף לתאר עימות מחדש בינו לבין בעלי הסמכות בשכונה, כזה שבסופו ייתכן שהעריצות תמוג, אך במקום זאת הוא מסיים את הרומן באופן דומה לזה שבו מסיים מחפוט' את **בני שכונתנו**: ערפה נעלם מהזירה, ולאנשי השכונה נותרה רק תקווה שהמציאות תשתנה לטובה. ועדיין, ניתן למצוא הבדלים בין הסיום של **בני שכונתנו** לסיום של **ערפה קם מקברו**: מחפוט' מביע תקווה כללית לנפילת העריצות, בעוד תופיק גורס - בהמשך לגישה שמביע עבד אל-צבור - שעל התושבים להתאגר ולפעול בעצמם ולא לשבת בחיבוק ידיים ולהמתין לישועה. כמו כן, מן הסיום אצל תופיק משתמע כי אל לתושבים להשליך יתבם על אדם אחד, חזק ככל שיהיה.

תקווה דומה לסיום העריצות מביע המספר ברומן **הסיפור של 'תו'** מאת ע'אנם, אשר מגולל את פרשת הירצחו של פעיל קומוניסטי בכיר בבית הסוהר, בימיו של עבד אל-נאצר. שנים רבות לאחר המקרה, מפקד הכלא שהורה על הכאתו למוות של האסיר, מגלה למספר ברומן על חלקו ברצח. לא זו בלבד שאינו חש צורך להביע חרטה על הרצח, הוא אף חושף בפני המספר את שאיפתו שאסירים פוליטיים יטופלו כפי שטופלו האסירים במחנות הריכוז הנאציים (ע'אנם 1987: 56, 67-68, 72). המספר נחרד מגישתו, אך הוא סבור שכדי לתקן את המצב במצרים ולהשכיח צדק לא די בהריגתו של אותו קצין, אלא "יש צורך במעשה בכיר שיעשו אותו אלפים ואז מיליונים של אנשים שמאמינים בו" (שם: 109).

תיאור של מציאות העוברת שינוי

אצל אל-ע'יטאני ואל-סלמאוי ניתן למצוא ביטוי נוסף לתקוות לשינוי המשטר: ניסיונות להיאבק במשטר הקיים לאחר שהאנשים מתאגדים. הדמויות אינן מביעות תקוות לשינוי המציאות אלא הן פועלות בעצמן כדי לשנותה. ברובעי **אל-ע'יטאני** (ח'טט אל-ע'יטאני, 1980)¹² מאת אל-ע'יטאני ובכנפי הפרפר (אג'נחת אל-פראשה, 2011) של סלמאוי מתוארים אופנים שונים של מאבק במשטר: מרד אלים שסופו טרגי (אל-ע'יטאני) ומאבק בדרכי שלום שמוכתר בהרחת המשטר (סלמאוי). המספר ברובעי **אל-ע'יטאני** מתאר כיצד התקוממות כללית נגד השלטונות מובילה לחורבן הארץ בסופו של דבר בגלל צעדי הנגד של בעלי השררה. לעומתו, המספר בכנפי הפרפר מתאר כיצד ההמונים מצליחים לכוון משטר דמוקרטי במקום זה הקיים.

ברומה **בני שכונתנו**, ערפה קם מקברו הסיפור של 'תו', גם רובעי אל-ע'יטאני מבטא תקווה לעתיד טוב יותר נוכח הווה עגום, אך האופן שבו מביע אל-ע'יטאני תקווה זו מצביע על פסימיות בנוגע לסיכוי לשנות את המציאות. אם בשלושת הרומנים שהחכרו עד כה הובעה תקווה לשינוי המציאות, או הועבר מסר כללי לפיו יש לפעול שכם אחד נגד השלטון, ברומן זה אל-ע'יטאני מצייר מציאות חלופית שבה אנשים לוקחים את גורלם בידיהם ומתאגדים כדי לפעול נגד השלטונות. זוהי משאלת לב שלוקחת צעד קדימה את המשאלות שמביעים תופיק וע'אנם בערפה קם מקברו ובהסיפור של 'תו', בהתאמה. עם זאת, אצל אל-ע'יטאני לא די בהתקוממות המונים כדי להביא את השינוי, שכן ברובעי אל-ע'יטאני התקוממות כזאת אינה אלא מבוא לאפוקליפסה, שרק לאחריה ניתן יהיה לבנות את מצרים מחדש תוך הפקת לקחים מטעויות העבר.

כמו **בני שכונתנו** וערפה קם מקברו, שוב מדובר ברומן אלגורי ושזורות בו התייחסויות מרומזות רבות למשטרים של גמאל עבד אל-נאצר ושל אג'ור אל-סאדאת. הרומן נכתב על רקע מדיניות "הדלת הפתוחה" שנקט אל-סאדאת והסכם השלום עם ישראל. מדיניות זאת נועדה לשפר את מצבה הכלכלי של מצרים באמצעות פתיחת השוק המקומי לייבוא

אֶסְטִי), ייחד לרומן מאמר שבו גרס כי סלמאוי ניבא את המהפכה (אל-ראשד 2011). במבט לאחור, אם אכן נודע הרומן לנבא את ההתרחשויות, הוא כשל, מכיוון שהאחים המוסלמים הם שעלו לשלטון בעקבות הפלת מובארכ, לא גודמי החברה האזרחית. עם זאת, בשעת כתיבת שורות אלה אין לדעת מה צופן העתיד והאם אכן ייכון במצרים משטר דמוקרטי כמו זה שהרומן מייחל אליו.

התקוות שמביע הרומן לעתיד טוב יותר למצרים מבטאות בשני צירים - ריאליסטי וסימבולי. במישור הריאליסטי, סלמאוי מתאר כיצד מוביל מרי אזרחי לנפילת מפלגת השלטון והממשלה ולהקמת קואליציה של כלל הכוחות הפוליטיים. בזמן שנעשות הכנות לבחירות הוגנות "לראשונה מזה שנים רבות" (סלמאוי 2012: 180), נוצר ואקום חוקתי, אך הצבא המשטרה מצויבים עצמם לפקודת הגורמים האזרחיים. כל האסירים הפוליטיים משוחררים מבתי הכלא, והקואליציה החדשה ממנה את מנהיג האופוזיציה לעמוד בראשה. המנהיג הוא אינטלקטואל, שאינו נוטה לצד השמאלי (הקומוניסטים) או הימני (האחים המוסלמים) של המפה הפוליטית, אלא דוגל במשטר דמוקרטי (שם: 28). במסיבת עיתונאים הוא מדבר על כך שהמדינה עוברת מפנה היסטורי: "מומן שאבד עליו כלח, ובו שלטו כוחות השחיתות והעריצות, לזמן חדש שבו יתגשמו תקוות ההמונים לחירות, דמוקרטיה וחיים בכבוד" השלב החדש הגיע רק בזכות ההמונים שמאסו במצב הקיים "ולזהם היתה המילה האחרונה, ששינתה את כל מאזני הכוחות הפוליטיים" (שם: 181).

בסיום הרומן, נקבעים לוחות זמנים לבחירות ולקביעת חוקה חדשה. הקואליציה החדשה זוכה לתמיכה מקיר לקיר, ונערכות הפגנות תמיכה המוניות. העניינים בארץ מתחילים להירגע ולשוב למסלולם הטבעי.

במישור הסימבולי, הורדאות כי עתיד חדש בוא יבוא מתבטאת בכך שאשתו של כוכב עולה במפלגת השלטון עוזבת את בעלה לטובת מנהיג האופוזיציה. כאן כדאי לשים לב לשמה של האשה, צ'חא אל-כנאני. השם הפרטי, "צ'חא", פירושו "אור היום", ושם המשפחה "אלכנאני" הוא שם ייחוס שכנראה נגזר מארצ' אל-כנאנה - אחד מכינוייה של מצרים. צ'חא נשואה למדחת אל-צפת, אך לאורך הרומן היא נזכרת רק כ"צ'חא אל-כנאני", לא כ"צ'חא אל-צפת". אצל מחפוט, למשל, ניתן למצוא דמויות נשיות שמסמלות את מצרים ואת העם המצרי;¹⁸ ולפי קו זה אולי אפשר לראות באשת הבכיר את העם המצרי שפונה לדרך חדשה עם הנהגה חדשה. צ'חא, כמו העם המצרי, מתחילה לחיות את חייה לאחר שנים רבות שבהן היתה במעין כלא, תחילה בצל הדומיננטיות של אמה ולאחר מכן במחיצת בעל שאותו לא אהבה (סלמאוי 2012: 36-38, 182-183). התאחדותה עם ראש האופוזיציה מסמלת את השתחררותה של העם המצרי מכבלי השלטון המדכא ואת פנייתו לדרך חדשה של חופש בחירה, כמוהו כפרפר שחופשי לעופף כאוות נפשו.¹⁹ צ'חא, אהובה ומצרים כולה יוצאים אל שחר של יום חדש.

סיכום

חמשת הסופרים שנודנו לעיל מציגים ברומנים פרי עטם משאלת לב בנוגע להתקוממות עממית שתחליף את המשטר הקיים. דומה כי בכתיבתם הספרותית הם מבטאים משאלת לב של רבים, שכן בתקופת מובארכ הגיעה התסיסה - שעד אז רחשה מתחת לפני הקרקע - לשיא שכא לידי ביטוי ביציאה לרחובות ובתביעה מן הנשיא לפנות את כיסאו.

מחפוט, תופיק וע'אנם מביעים תקווה כללית להיעלמותו של משטר עריץ או תקווה שיום יבוא והאנשים יתאחדו כדי להפילו, בעוד אל-ע'יטאני וסלמאוי מנסים לשרטט מציאות חלופית שבה מתקיים מהלך של התקוממות כללית נגד המשטר.

אצל חמשתם מבטאת הגישה כי כדי להפיל את המשטר על האנשים גלגות אקטיביות, להתגבר על הפחד מפני השלטונות ולהציג חזית אחידה

חושך של אנשי הקהילה החדשה (שאליהם מצטרפים כוחות מערכיים וכן יחידות מצבא האויבים לשעבר) נושא אופי אגרתי. אופי זה בא לידי ביטוי הן בשמותיהם של שלושה ממנהיגי הקהילה החדשה והן ביכולות העל-טבעיות שבהן ניחנים הם ומנהיגים אחרים. השלושה נרשאים שמות של נביאים ודמויות מיסטיות מן המסורת האסלאמית, סלימאן, אל-ח'צ'יר ואליאס,²⁰ ותכונותיהם דומות לתכונותיהם של אלה שהם נושאים את שמם. הם ניחנים בכוחות על טבעיים כיכולת לתקשר עם בעלי חיים, לעוף, להתחמק מקליעים, בכוח פיזי עצום ובריאות לילה.

לכאורה, כאשר קבוצה גדולה מתאגדת ומתייצבת מול המשטר, יש לה סיכוי לגבור עליו. אולם, המסקנה העולה מתוך דובעי אל-ע'יטאני היא שכדי לגבור על המשטר לא די בהתאגדות, אלא יש צורך גם בכוחות על טבעיים. הצורך בכוחות אלה כדי להתגבר על המדכאים מבטא תפיסה של היעדר סיכוי לגבור עליהם במציאות. התגברות עליהם תיתכן רק באגדות, שם מקומם של גיבורי העל. ואכן, הקהילה החדשה אמנם זוכה להישגים במלחמתה נגד שלטונות הח'טט, אבל בסופו של דבר המאבק נכשל והשלטונות מנצחים.

דובעי אל-ע'יטאני מציג חזון אפוקליפטי באשר לגורלה של הארץ בעקבות ניצחונם של השלטונות במלחמת האזרחים. השלטונות מגרשים את תושביה מחוץ לגבולות הארץ, ומפזרים אותם ברחבי העולם כך שלא יוכלו להיפגש. האויבים לשעבר, שעושים בארץ השוממה כבתוך שלהם, שואבים ממי הנילוס ולוקחים את אדמת הסחף מן השדות כדי להפריח את מדבריותיהם שלהם. או אז, הים עולה על היבשה ומכסה אותה באופן שמזכיר את המבול בגרסתו שכתב ד' ובקוראן (אל-ע'יטאני 1991: 426-427).

דומה כי באמצעות גורל זה רוצה אל-ע'יטאני לומר כי העריצות, העושק, השחיתות והקפיטליזם הדרוסני התפשטו בארץ במידה כזאת, שלא נותר אלא למחוק את הארץ ולהתחיל הכל מהתחלה. ואמנם, לקראת סוף הרומן ניתן לחשוב שהוא יסתיים בנימה אופטימית, אבל בסופו מסתבר שאופטימיות זו קשורה לעתיד הח'טט, ולא דווקא להווה במצרים. הנימה האופטימית מתגלה בעולם הבא, לאחר שהארץ כבר נחרבה. שם, נשמעת בת-קול בעלת בשורה: תושבי הח'טט האומללים מתחילים להחזיר את אט את היבשה באמצעות אדמת סחף; אל-ח'צ'יר, אליאס וסלימאן לא מתו ולעולם לא ימותו; הארץ עצמה פורחת ומוגנת (שם: 437-438). התקווה מזכירה את חזון אחרית הימים, כאשר אל-ח'צ'יר, אליאס וסלימאן הם וריאציה על דמות המהדי או האימאם הנעלם של השיעים, מי שעתיד לחזור לפני יום הדין כדי להשכיח צדק (Mehrez 1994: 71). אולם, המילים האחרונות ברומן הן צעקותיו של פלוני: "הצילו! הצילו! הצילו!" (אל-ע'יטאני 1991: 439). צעקות אלה הוות לצעקותיו של המספר עצמו (שם: 426), ומכאן ייתכן שהן מכוונות כלפי ההווה, שלדעת אל-ע'יטאני - בקולו של המספר - הנו חסר תקנה.

מבין חמשת הסופרים, סלמאוי הוא היחיד שמשרטט למצרים עתיד אופטימי, שבו ההמונים יוצאים לכיכרות, מפילים את המשטר בדרכי שלום (בתמיכת הצבא) ומביאים לבחירות דמוקרטיות שבסופן יעלו לשלטון מפלגות המייצגות את החברה האזרחית. אם המספר בהסיפור של 'תו' מביע אופטימיות בנוגע לאפשרות שמיליוני מצרים יוכלו למגר בעלי סמכות כמו אותו קצין חסר רגישות לחיי אדם הדומיו, הרי שסלמאוי לוקח את האופטימיות הזאת כמה צעדים קדימה ומתאר כיצד "מעשה עצום" שכזה אכן משנה את המפה הפוליטית במצרים ונותן לה תקווה חדשה.

על שער הרומן, שפורסם לראשונה בינואר 2011, מתנוססת הכתובת: "הרומן שניבא את מהפכת 25 בינואר". עבד אל-רחמן אל-ראשד (כיום מנהל ערוץ 'אל-ערביה' ולשעבר העורך הראשי של 'אל-שרק אל-

נאסר רבאח מערבית: יותם בנשלום

אל-לבנאניה. מהדורה רביעית.
עבר אל-צבור, זלאח. 1977. מסרח צלאח עבר אל-
צבור [צלאח עבר אל-צבור: מחזות]. כירות: דאר
אל-עודה. כרך ב'.
ע'אנס, פתחי. 1408/1987. חכאית תו ו'הסיפור של
תר". קהיר: דאר אל-הלא.
אל-ע'יטאני, גמאל. 1991. ח'טט אל-ע'יטאני ו'רובעי
אל-ע'יטאני". קהיר: מכתבת מדבולי. מהדורה שנייה.
אל-ע'יטאני, גמאל. 1428/2007. כתאב אל-תגליאת
ו'ספר ההתגליות". קהיר: דאר אל-שרוק. מהדורה
שלישית.

בקול רם, מנגנים בגיטרה

קאמי, אלבר. תשס"ד/2000. הארם המורה. תרגום
מצרפתית צבי ארד. תל אביב: עם עובד.
אל-ראשה, עבר אל-רחמן. 2011. "אל-רואא"
אלדי תנבא' באנתפאצ'ת מצר' הסופר שגיבא את
האינתיפאדה במצרים". אל-שרק אל-אוסט (31
ינואר). בתוך <http://www.aawsat.com/leader>
606=article&11752=issueno&3=asp?section
UhvFuj_W4y4.#149 (נדלה ב- 2.7.2013).
אל-שאבי, אבו אל-קאסם. 1994/1415. ד'יאן אבי
אל-קאסם אל-שאבי ו'סאא'לה ו'שירי אבו אל-קאסם
אל-שאבי ואגרותיו". כירות: דאר אל-כתאב אל-ערבי.
מהדורה שנייה.
שפור יונה. תשע"ג/2013. הפרט בעימות עם בעלי
סמכות בסיפורת המצרית מאז מהפכת 1952. ירושלים:
המורל (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור).
תופיק, חסן. 2012. מע'אמראת מנגן אל-ערב:
מקאמאת ע'ריה "הרפתקאות המשוגע של הערבים:
מקאמות מודרניות". קהיר: מכתבת ג'זירת אל-ורד.
תופיק, חסן. ל"ת. ערפה נהצ' מן קברה ו'ערפה קם
מקברו". כירות: מא'ססת אל-רחאב אל-חדית'ה
לל-טבאעה ואל-נשר ואל-תחיע.

- (1) אַם נִזְרַע כְּדוֹר רוֹבָה,
מַה תִּצְמִיחַ הַקֶּרֶקֶע?
גּוֹפּוֹת בְּשִׁלּוֹת, אוּ עֵץ מִתּ?
(7) אַתָּה מִסַּגֵּן אֶת הַלִּילָה מִפְּחַד
פֶּן יִמְצָא אוֹתָךְ הַמְּקַרָּה.
אִין מִפְּלֹט...
הַכְּדוֹר יִנְשׂוֹת,
אַתָּה עֵכָבֵר.
- (2) אֶפִּילּוּ הָעֵבִים
אוֹתָם נִקְבוּ הַכְּדוֹרִים
הַמְּטִירוֹ דָּם!
(8) הַצֶּלֶף לֹא רוֹאָה אֶת עֵין הָרוֹבָה,
הַצֶּלֶף לֹא רוֹאָה אֶת עֵין הַקְּרִבָּן,
הַצֶּלֶף לֹא רוֹאָה...
לֹא רוֹאָה...
- (3) כְּאִשֶׁר הַכְּדוֹר מְדַבֵּר
מִי צְרִיף תִּרְגָּם?
(9) הֵי, לֹא יִזוּ אַרְצוֹ מֵתָה תִּהְגָּר,
לְהֵק כְּדוֹרִים נוֹדְדִים?
- (4) הַכְּדוֹר הוּא הַשֶּׁכֶן הַיְחִיד שֶׁלֵּנוּ,
הַשֶּׁכֶן הַפְּרָחַח שֶׁלֵּנוּ...
בְּלִילוֹת הוּא לּוֹמֵד לִנְגֹן בְּגִיטָרָה;
וּכְדֵי לְהַסְבִּיר לְגִסּוֹתוֹ פְּנִים
אֲנִי מוֹשִׁיב אֶת יְלָדֵי מֵאֲחֹרַי,
אוֹחֵז אֶת לְבִי בְּיָדִי
וּמְתוֹפֵף!
(5) הַשְּׁטָרוֹת אֶזְלוּ לָנוּ,
וְהַכְּדוֹר הַפֶּךָ לְהִיּוֹת מְטֹבֵעַ.
- (6) יֵרָה אֶת הַכְּדוֹר,
יֵרָה אוֹתוֹ... וְשֵׁן בְּמִשְׁךְ כָּל הַלִּילָה.
הַכְּדוֹר יִיבֵב וְיִיכַב,
וְעַם הַשְּׁחָר יִחְזוֹר אֵלָיךְ
כְּכֹלֵב רָעֵב וְנוֹשֵׁף!
- (10) בְּעִירָם, עָבַר אֶת שַׁעַר הַבְּטָחוֹן.
בְּעִירָם, נִשְׁמַע קוֹל הָאֲזַעֲקָה.
בְּעִירָם, חִפְּשׂוּ עֲלֵיו שׁוֹב וְשׁוֹב הַמְּאֻכְחָחִים.
בְּעִירָם, לְמִרוֹת שֶׁהַכְּדוֹר
בוֹנֶה קֵן בְּתוֹךְ הַזְּכָרוֹנוֹת.